

Адміністративне судочинство як механізм захисту прав учасників виборчого процесу

І.Л. Самсін,
суддя Верховного Суду України

Захист прав і законних інтересів учасників публічно-правових відносин є невід'ємною складовою системи демократичної та прозорої діяльності суб'єктів владних повноважень. У цьому сенсі необхідно наголосити на значимості виборчого процесу для формування політико-правових тенденцій у розвитку суспільства.

До недавнього часу розгляд справ про вибори був прерогативою цивільного судочинства, що мало свої переваги та недоліки. З набранням чинності Кодексом адміністративного судочинства України (далі — КАС) процедура вирішення справ, які виникають під час виборчого процесу, регламентується виключно зазначеним законодавчим актом. Наявність у виборчих законах процесуальних положень, що стосуються оскарження в судовому порядку рішень, дій та бездіяльності суб'єктів виборчих процесів, вносить певний дисбаланс у зазначений вище механізм захисту прав та інтересів учасників публічно-правових відносин. Йдеться не просто про дублювання законодавчих положень, а й про наявність колізій між ними, що зрештою може негативно позначитися на судовій практиці.

Вирішення цієї проблеми вбачається у застосуванні ч. 1 ст. 5 КАС, відповідно до якої адміністративне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, цього Кодексу та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. З цієї правової норми випливає, що законодавець не мав наміру залучати до вирішення процедурних моментів положення виборчих законів. Інша справа, що саме у виборчих законах містяться матеріальні норми, порушення яких дає підстави для звернення до суду.

Враховуючи актуальність питань, пов'язаних із виборами до місцевих органів влади та виборами народних депутатів України, убачаємо необхідність зосередитися на відповідній проблематиці й розглянути специфіку адміністративних справ, які виникатимуть із цього приводу.

Згідно із ч. 2 ст. 4 КАС юрисдикція адміністративних судів поширюється на всі публічно-правові спори, крім спорів, для яких законом встановлений інший порядок судового вирішення. Важливо підкреслити, що публічний характер спору визначається не суб'єктивним складом правовідносин, на підставі яких він виник, а певним публічним інтересом, що наявний у цих правовідносинах. Саме тому законодавець, даючи визначення у п. 9 ч. 1 ст. 3 КАС поняття «відповідач», не звузив його значення до суб'єктів владних повноважень, зазначивши, що відповідачами можуть бути й інші особи, до яких звернена вимога позивача. Системний аналіз ч. 1 ст. 2 та п. 8 ч. 1 ст. 3 КАС дає підстави стверджувати, що коло позивачів в адміністративній справі не обмежене конкретними категоріями осіб. А в ч. 1 ст. 175 КАС зазначається, що предметом оскарження можуть бути дії чи бездіяльність кандидатів, їхніх довірених осіб, партії (блоку), місцевої організації партії (блоку місцевих організацій партій), їхніх посадових та уповноважених осіб, офіційних спостерігачів від суб'єктів виборчого процесу, що порушують законодавство про вибори. Право оскаржувати дії чи бездіяльність вказаних осіб мають кандидат, партія (блок), місцева організація партії (блок місцевих організацій партій). Таким чином, стає очевидним, що сторони у справі, яка розглядається у порядку ст. 175 КАС, не підпадають під визначення суб'єктного

складу адміністративної справи, яке міститься у п. 1 ч. 1 ст. 3 КАС. Адже відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 3 КАС справа адміністративної юрисдикції (далі — адміністративна справа) — переданий для розгляду адміністративного суду публічно-правовий спір, в якому хоча б однією зі сторін є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа або інший суб'єкт, який здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень. Фактично, сторонами у справі, порушеній в порядку ст. 175 КАС, можуть бути особи, жодна з яких не підпадає під вищенаведену ознаку, наприклад, кандидат (позивач) та кандидат (відповідач).

Водночас у п. 5 ч. 1 ст. 17 КАС однозначно вказується, що до компетенції адміністративних судів належать спори щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму. Коло таких правовідносин є досить широким і, відповідно, різним може бути суб'єктний склад таких правовідносин.

Проте при віднесенні виборчих справ до компетенції адміністративного суду слід дотримуватись обмежень, встановлених у ч. 2 ст. 17 КАС, відповідно до якої компетенція адміністративних судів не поширюється на публічно-правові справи:

- 1) що віднесені до юрисдикції Конституційного Суду України;
- 2) що належить вирішувати в порядку кримінального судочинства;
- 3) про накладення адміністративних стягнень;
- 4) щодо відносин, які відповідно до закону, статуту (положення) об'єднання громадян віднесені до його внутрішньої діяльності або виключної компетенції.

На нашу думку, чітке дотримання критеріїв розмежування компетенції судів щодо розгляду справ, які виникають з виборчого процесу, є принципово важливим для формування практики щодо застосування положень адміністративного судочинства.

Необхідність дотримання цих критеріїв підтверджується наявністю різних підходів деяких фахівців до визначення підвідомчості справ про встановлення факту підкупу. Потрібно звернути увагу на те, що незважаючи на наявність у Кримінальному кодексі України статті (ст. 157), яка встановлює кримінальну відповідальність за вчинення підкупу виборців, встановлення такого факту або непрямого підкупу, виходячи зі змісту підпунктів 1 та 2 ч. 4 ст. 64 Закону від 25 березня 2004 р. № 1665-IV «Про вибори народних депу-

татів України» (далі — Закон № 1665-IV) і підпунктів 6 та 7 ч. 1; підпунктів 8 та 9 ч. 2; підпунктів 1 та 2 ч. 3 ст. 48 Закону від 6 квітня 2004 р. № 1667-IV «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» (далі — Закон № 1667-IV) та п. 5 ч. 1 ст. 17 КАС, належить до компетенції адміністративних судів. Разом з тим, встановлення у порядку адміністративного судочинства факту підкупу має наслідком порушення кримінального переслідування проти суб'єкта такого злочину.

Крім того, відповідно до ст. 186² Кодексу про адміністративні правопорушення (далі — КпАП) передбачено адміністративну відповідальність за такі правопорушення, що можуть мати місце під час виборів народних депутатів України: а) публічні заклики або агітацію за бойкотування виборів; б) опублікування або поширення іншим способом неправдивих відомостей про кандидата в народні депутати; в) агітація за або проти кандидата в день виборів; г) втручання в роботу виборчих комісій, що перешкоджає виконанню ними обов'язків, пов'язаних з реєстрацією кандидатів у депутати, підрахунком голосів чи визначенням результатів або підбиттям загальних підсумків виборів. Таким чином, категорії справ, що мають предметом розгляду перелічені у ст. 186² КпАП правопорушення, підвідомчі місцевим загальним судам.

Зважаючи на вищенаведені міркування, справи про місцеві вибори та вибори народних депутатів України (далі — справи про вибори) доцільно класифікувати за таким критерієм їх розгляду, як предмет, і поділити на чотири групи:

- 1) справи про оскарження рішень, дій або бездіяльності осіб, які є суб'єктами виборчого процесу;
- 2) справи про оскарження рішень, дій або бездіяльності осіб, які не є суб'єктами виборчого процесу;
- 3) справи про уточнення списку виборців;
- 4) справи про встановлення фактів щодо діяльності учасників і суб'єктів виборчого процесу.

Запропонована класифікація дає змогу визначити предмет судового розгляду та зміст резолютивної частини рішення у справі. Розглянемо детальніше кожен із зазначених категорій справ про вибори.

Справи про оскарження рішень, дій та бездіяльності осіб, які є суб'єктами виборчого процесу. Виходячи зі змісту ст. 12 Закону № 1665-VI та ст. 12 Закону № 1667-VI суб'єктами відповідного виборчого процесу є такі особи: виборці; ви-

борчі комісії; партія (блок), що висунула кандидатів у народні депутати України; місцеві організації партій (блоків), які висунули кандидатів у депутати або кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови; кандидати в народні депутати України; кандидати в депутати та кандидати на посаду сільського, селищного, міського голови; офіційні спостерігачі від партії (блоку) — суб'єкта виборчого процесу; офіційні спостерігачі від місцевих організацій партій (блоків) — суб'єктів виборчого процесу, від кандидатів у депутати, від кандидатів на посади сільських, селищних, міських голів.

Відповідно до ст. 172 КАС, ч. 2 ст. 30 Закону № 1667-IV, ст. 116 Закону № 1665-IV суб'єкти виборчого процесу (крім виборчої комісії) мають право оскаржити рішення, дії чи бездіяльність виборчої комісії, члена виборчої комісії. У виборчих законах передбачено ряд окремих випадків (підстав звернення до суду) щодо оскарження рішень, дій та бездіяльності виборчих комісій та їхніх членів.

Так, згідно із ч. 5 ст. 75 Закону № 1667-IV до суду можуть оскаржуватися такі рішення (бездіяльність) територіальної виборчої комісії, що стосуються встановлення результатів виборів: рішення про визнання виборів недійсними; рішення про відмову у визнанні виборів недійсними; або у зв'язку з неприйняттям рішення із цього питання (бездіяльність).

Підстави для прийняття територіальною виборчою комісією рішення про визнання виборів недійсними викладені у ч. 1 ст. 75 Закону № 1667-IV. У ній зазначається, що територіальна (окружна) виборча комісія приймає рішення про визнання виборів недійсними по окремій виборчій дільниці у разі:

1) виявлення при повторному підрахунку голосів на відповідній виборчій дільниці обставин, передбачених ч. 1 ст. 70 цього ж Закону, тобто:

а) виявлення фактів незаконного голосування (вкидання виборчого бюлетеня до виборчої скриньки за виборця іншою особою, крім випадків, передбачених ч. 14 ст. 66 цього Закону; голосування особами, які не мають права голосу; голосування особами, які не включені до списку виборців на виборчій дільниці або включені до нього безпідставно; голосування виборцем більше одного разу) у кількості, що перевищує десять відсотків від кількості виборців, які отримали виборчі бюлетені на виборчій дільниці;

б) знищення або пошкодження виборчої скриньки (скриньок), що унеможливує встановлення змісту виборчих бюлетенів, якщо кіль-

кість цих бюлетенів перевищує десять відсотків від кількості виборців, які отримали виборчі бюлетені на виборчій дільниці;

в) виявлення у виборчих скриньках виборчих бюлетенів у кількості, що перевищує більш як на десять відсотків кількість виборців, які отримали бюлетені на виборчій дільниці.

2) виявлення фактів навмисного створення перешкод у здійсненні повноважень членами виборчих комісій чи реалізації офіційними спостерігачами, представниками засобів масової інформації права бути присутніми під час проведення голосування на виборчій дільниці у приміщенні, де провадиться голосування, на засіданні виборчої комісії при підрахунку голосів, встановленні результатів голосування на виборчій дільниці, а так само неправомірного недопущення зазначених осіб у приміщення для голосування.

При цьому слід звернути увагу на зміст ч. 2 ст. 74 Закону № 1667-IV, відповідно до якої кількість голосів виборців, необхідних для отримання одного депутатського мандата у відповідному багатомандатному виборчому окрузі (у формулі — виборча квота), обчислюється шляхом ділення сумарної кількості голосів виборців, поданих за кандидатів, внесених до виборчих списків у відповідному багатомандатному виборчому окрузі, на число депутатських мандатів у цьому окрузі. У зв'язку з цим пропонується така формула, яка відображає, що підрахунок голосів (обчислення суми голосів виборців) безпосередньо впливає на розподіл депутатських мандатів, а отже, і на результати виборів:

$$\text{виборча квота} = \frac{\text{сума голосів виборців}}{\text{число депутатських мандатів}},$$

де сума голосів виборців — сумарна кількість голосів виборців, поданих за кандидатів у депутати, внесених до виборчих списків місцевих осередків партій (блоків), що отримали три і більше відсотків голосів виборців.

Відповідно до ч. 5 ст. 75 Закону № 1667-IV рішення територіальної виборчої комісії про визнання виборів недійсними, про відмову у визнанні виборів недійсними або неприйняття рішення з цього питання може бути оскаржене до суду в установленому законом порядку. При визначенні кола осіб, які мають право у порядку зазначеної норми Закону оскаржувати до суду відповідні рішення територіальної виборчої комісії, слід керуватися ч. 2 ст. 30 цього ж Закону, відповідно до якої таким правом наділені всі суб'єкти виборчого процесу, крім виборчої комісії.

Слід підкреслити, що зважаючи на зміст частин 16 та 17 ст. 26 Закону № 1667-IV, суд може лише скасувати рішення відповідної виборчої комісії, а рішення по суті питання приймається територіальною виборчою комісією. Аналізуючи зазначені норми цього Закону, дійдемо висновку, що підставою для скасування рішення дільничної виборчої комісії або територіальної виборчої комісії суд має встановити, що таке рішення суперечить законодавству України або прийняте з перевищенням повноважень вказаних комісій.

Розглянемо інший випадок, пов'язаний з виборами народних депутатів України. Статтею 62 Закону № 1665-IV Центральна виборча комісія (далі — ЦВК) наділена повноваженнями щодо прийняття рішення про відмову в реєстрації кандидата за наявності підстав, передбачених ч. 1 цієї статті, а саме в разі:

1) порушення законів України при утворенні виборчого блоку та висуненні кандидатів у депутати;

2) відсутності або неналежного оформлення документів, зазначених у ст. 58 цього Закону.

Відповідно до ч. 1 ст. 58 Закону № 1665-IV ЦВК реєструє кандидатів у депутати, включених до виборчого списку партії (блоку), за умови отримання нею таких документів:

1) заяви про реєстрацію кандидатів у депутати, підписаної керівником партії (керівниками партій, що входять до блоку) та скріпленої печаткою партії (печатками партій, що входять до блоку);

2) копій свідоцтва про реєстрацію партії (партій, що входять до блоку) та її статуту (статутів партій, що входять до блоку), засвідчених безоплатно Міністерством юстиції України після оголошення про початок виборчого процесу;

3) рішень з'їздів (зборів, конференцій) партій про утворення виборчого блоку та витягів з протоколів з'їздів (зборів, конференцій) про утворення виборчого блоку, засвідчених підписами керівників партій, що входять до блоку, та скріплених печатками цих партій (у разі висунення кандидатів у депутати блоком);

4) угоди про утворення виборчого блоку (у разі висунення кандидатів у депутати блоком);

5) витягу з протоколу з'їзду (зборів, конференцій) партії (міжпартійного з'їзду (зборів, конференцій) партій, що входять до блоку) про розгляд питання про висунення кандидатів у депутати від партії (блоку), який повинен містити відомості, передбачені ч. 7 ст. 57 цього Закону, та бути засвідченим підписом керівника партії (керівників партій, що входять до блоку)

і скріпленим печаткою партії (печатками партій, що входять до блоку);

6) виборчого списку кандидатів у депутати від партії (блоку) за формою, затвердженою ЦВК;

7) заяв осіб, включених до виборчого списку партії (блоку), про згоду балотуватися кандидатом у депутати від цієї партії (блоку) із зобов'язанням у разі обрання депутатом припинити діяльність чи скласти представницький мандат, які відповідно до Конституції України та законів України несумісні з мандатом народного депутата України, та згоду на оприлюднення біографічних відомостей у зв'язку з участю у виборах, а також із зобов'язанням у разі обрання депутатом протягом місяця після офіційного оприлюднення результатів виборів передати в управління іншій особі належні їм підприємства та корпоративні права у порядку, встановленому законом;

8) автобіографій осіб, включених до виборчого списку партії (блоку), обсягом до двох тисяч друкованих знаків, що обов'язково повинні містити: прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць, рік і місце народження, громадянство, відомості про освіту, трудову діяльність, посаду (заняття), місце роботи, громадську роботу (в тому числі на виборних посадах), партійність, склад сім'ї, місце проживання із зазначенням часу проживання в Україні, відомості про наявність чи відсутність судимості;

9) передвиборної програми партії (блоку), викладеної державною мовою, обсягом до семи тисяч восьмисот друкованих знаків;

10) декларації про майно та доходи кожного кандидата у депутати відповідно до ст. 60 цього Закону;

11) документа про внесення грошової застави відповідно до ст. 59 цього Закону (згідно з ч. 1 ст. 59 грошова застава становить дві тисячі мінімальних розмірів заробітної плати і вноситься партією (блоком) у безготівковому порядку на спеціальний рахунок ЦВК);

12) фотографій осіб, включених до виборчого списку партії (блоку), за розмірами та у кількості, встановленими ЦВК не пізніше як за сто двадцять днів до дня виборів.

Що стосується підстав для прийняття рішення про відмову в реєстрації кандидата, то продовжимо перелік, наведений у ч. 1 ст. 62 Закону № 1665-IV:

3) припинення громадянства України кандидата у депутати;

4) вибуття особи, висунутої кандидатом у депутати, за межі України для проживання чи з метою отримання політичного притулку;

5) визнання особи, висунутої кандидатом у депутати, недієздатною;

6) набрання щодо особи, висунутої кандидатом у депутати, законної сили обвинувальним вироком суду за вчинення умисного злочину;

7) виявлення ЦВК обставин, які позбавляють особу, висунуту кандидатом у депутати, права бути обраною депутатом відповідно до ст. 9 цього Закону.

Виходячи зі змісту ч. 5 ст. 62 Закону № 1665-IV та ст. 172 КАС вказане рішення може бути предметом оскарження до адміністративного суду. Вбачається, що підставою для оскарження такого рішення є незгода кандидата (щодо якого прийнято рішення) з мотивами, якими воно обґрунтовується. Іншими словами, предметом судового розгляду є встановлення наявності чи відсутності обставин, передбачених ч. 1 ст. 62 Закону № 1665-IV, на підставі чого суд ухвалює постанову про скасування відповідного рішення або залишення його без зміни.

Частиною 1 ст. 64 цього ж Закону встановлено, що ЦВК може прийняти рішення про скасування реєстрації окремого кандидата в депутати, включеного до виборчого списку партії (блоку), не пізніше ніж за три дні до дня виборів. Водночас у ч. 7 вищевказаної статті щодо строків повідомлення особам рішення, стосовно яких воно прийнято, зазначено, що коли вказане рішення прийнято в останній день перед днем виборів, копія такого рішення видається зазначеним особам невідкладно. Таким чином, наявна колізія норм, які регулюють строки прийняття рішення ЦВК про скасування реєстрації окремого кандидата. Однак строки прийняття ЦВК такого рішення пов'язані зі строком оскарження до суду цих рішень і строком їх розгляду адміністративним судом. Тобто, кандидат може не встигнути оскаржити відповідне рішення ЦВК, унаслідок чого будуть порушені його виборчі права. Разом з тим очевидно, що окремі підстави для скасування реєстрації кандидата, названі у ч. 1 ст. 64 Закону № 1665-IV справді можуть виникнути в останній день перед днем виборів, а тому не взяття їх до уваги може призвести до порушення прав інших суб'єктів виборчого процесу.

Розглянемо окремі випадки щодо діяльності інших суб'єктів виборчого процесу. Виходячи зі змісту ч. 1 ст. 98 Закону № 1665-IV партії (партії, що входили до блоків), виборчі списки яких отримали три і більше відсотків голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, отримують право на відшкодування за рахунок Державного бюджету України витрат, пов'язаних з фінансуван-

ням своєї передвиборної агітації, у розмірі фактично здійснених витрат, але не більше ста тисяч розмірів мінімальних заробітних плат для кожної партії (блоку). ЦВК на підставі фінансового звіту про надходження та використання коштів виборчого фонду партії (блоку) приймає рішення про відшкодування партії (партіям, що входили до блоків) витрат, пов'язаних з фінансуванням її передвиборної агітації, або про відмову в такому відшкодуванні.

Відповідно до ч. 6 вказаної статті рішення ЦВК про відмову відшкодування витрат на агітацію може бути оскаржене до суду. Таким чином, суд має встановити наявність підстав, що обґрунтовують прийняття такого рішення, зокрема, встановлення фактів, що свідчать про порушення партією (блоком) установлених Законом вимог до порядку формування виборчого фонду партії (блоку) або про використання коштів виборчого фонду партії (блоку) на цілі, не пов'язані з передвиборною агітацією.

Згідно зі ст. 175 КАС предметом оскарження до суду можуть бути дії чи бездіяльність кандидатів, їхніх довірених осіб, партії (блоку), місцевої організації партії (блоку місцевих організацій партій), їхніх посадових осіб та уповноважених осіб, офіційних спостерігачів від суб'єктів виборчого процесу. Положення вказаної статті кореспондує зі змістом статей 113 та 115 Закону № 1665-IV, а також частинами 2 та 3 ст. 30 Закону № 1667-IV.

Як впливає зі змісту ч. 1 ст. 175 КАС підставою для звернення до суду в такому разі буде порушення зазначеними особами виборчого законодавства, тобто нормативних приписів, викладених відповідно у Законах № 1665-IV і № 1667-IV. Слід зазначити, що згідно із ч. 1 та ч. 2 ст. 175 КАС оскаржити дії чи бездіяльність перелічених осіб мають право кандидат, партія (блок), місцева організація партії (блок місцевих організацій партій), а також виборець, якщо ці дії чи бездіяльність порушують виборчі права або інтереси щодо участі у виборчому процесі його особисто.

Необхідно також звернути увагу на те, що відповідно до ч. 1 ст. 113 Закону № 1665-IV право на оскарження рішення чи дії партії (блоку), її (його) посадової особи чи повноважного представника, що стосуються виборчого процесу, крім осіб, зазначених у частинах 1 та 2 ст. 175 КАС, має також виборча комісія.

Аналізуючи механізм захисту прав кандидатів у межах місцевих виборів, вважаємо доцільним звернути увагу на такий аспект, як недиск-

римінаційних підхід до носіїв пасивного виборчого права. Пасивне виборче право (право бути обраним на місцевих виборах) визначається відповідно до ст. 3 Закону № 1667-IV.

Стаття 3 цього Закону регламентує засади здійснення загального виборчого права, іншими словами, активного виборчого права. Проте п. 4 вказаної статті потребує додаткового аналізу з метою уникнення неправильного його застосування. Зміст його такий: «Громадяни України, які належать до відповідної територіальної громади, які мають право голосу, можуть шляхом самовисування або через республіканські (в Автономній Республіці Крим), обласні, районні, районні у містах, міські організації партій (блоки) брати участь у висуванні кандидатів у депутати, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, роботі виборчих комісій, проведенні передвиборної агітації, здійсненні спостереження за проведенням виборів та в інших заходах у порядку, визначеному цим та іншими законами України».

Відповідно до ч. 3 цієї ж статті належність громадян до територіальних громад визначається згідно із Законом від 11 грудня 2003 р. № 1382-IV «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні». У ст. 3 названого Закону дане визначення терміну «місце проживання» — адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком понад шість місяців на рік.

Необхідно зауважити, що п. 4 ст. 3 Закону № 1667-IV не можна тлумачити як положення, що регламентує пасивне виборче право (право бути обраним), оскільки у вказаному законі міститься окрема стаття, присвячена цьому питанню.

Відповідно до ч. 1 ст. 9 зазначеного Закону депутатом та сільським, селищним, міським головою може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг 18 років та має право голосу відповідно до ст. 70 Конституції. Відповідно до вказаної статті Конституції право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення 18 років. Не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недієздатними.

У контексті цього питання необхідно звернути увагу на ч. 4 ст. 33 Закону № 1667-IV, в якій зазначається, що громадянин України, який відповідно до ч. 1 ст. 9 цього Закону має право бути обраним депутатом або сільським, селищним, міським головою, може самовисуватись кандидатом у депутати в одномандатному окрузі, кан-

дидатом на посаду сільського, селищного, міського голови шляхом подання заяви до відповідної територіальної комісії із зазначенням округу, де громадян має бажання балотуватись на місцевих виборах.

Системний аналіз ст. 9 та п. 4 ст. 33 цього ж Закону та ст. 70 Конституції дає підстави для висновку про необов'язковість належності до відповідної територіальної громади громадянина, який має бажання балотуватись на місцевих виборах у відповідній місцевості.

Таким чином, вимоги до кандидата у депутати в одномандатному окрузі, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, викладені у ст. 9 зазначеного Закону та ст. 70 Конституції, є вичерпними та розширеного тлумачення не потребують.

Щодо проблеми із захистом прав та інтересів суб'єктів виборчого процесу, то неможливо оминути питання про правовий статус офіційних спостерігачів в адміністративному процесі.

Законами № 1665-IV та № 1667-IV передбачена участь у виборчому процесі різних категорій офіційних спостерігачів, правовий статус та повноваження яких істотно відрізняються.

Відповідно до ч. 1 ст. 60 Закону № 1667-IV у виборчому процесі можуть брати участь: офіційні спостерігачі від місцевих організацій партій (блоків), кандидати в депутати від яких зареєстровані в багатомандатному окрузі, від кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидатів у депутати в одномандатних округах; офіційні спостерігачі від іноземних держав і міжнародних організацій.

Водночас у ст. 74 Закону № 1665-IV зазначається, що офіційними спостерігачами є: офіційні спостерігачі від партій (блоків); офіційні спостерігачі від громадських організацій; офіційні спостерігачі від іноземних держав та міжнародних організацій.

При цьому, виходячи із ч. 1 ст. 74 Закону № 1667-IV та ч. 1 ст. 12 цього ж Закону, самостійними суб'єктами виборчого процесу є тільки офіційні спостерігачі від місцевих організацій партій (блоків), кандидати в депутати від яких зареєстровані в багатомандатному окрузі, від кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидатів у депутати в одномандатних округах та офіційні спостерігачі від партій (блоків).

Усе зазначене важливе для визначення процесуального статусу офіційних спостерігачів, зокрема, у справах про оскарження рішень, дій і бездіяльності виборчих комісій та їхніх членів.

У ч. 9 ст. 61 Закону № 1697-IV встановлено, що у разі порушення офіційним спостерігачем вимог ч. 8 цієї статті дільнична виборча комісія може позбавити його права бути присутнім у приміщенні виборчої дільниці під час голосування та на засіданнях територіальної дільничної виборчої комісії. Так як офіційні спостерігачі від місцевих організацій партій (блоків), кандидати у депутати від яких зареєстровані в багатомандатному окрузі, від кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидатів у депутати в одномандатних округах є суб'єктами виборчого процесу, то вони в порядку ст. 172 КАС та ч. 2 ст. 30 Закону № 1667-IV можуть оскаржити відповідне рішення дільничної виборчої комісії. Крім того, беручи до уваги положення ст. 172 КАС та ч. 2 ст. 30 Закону № 1667-IV, убагацьється також правомірним оскарження в судовому порядку названими офіційними спостерігачами інших рішень, дій і бездіяльності виборчих комісій, що порушують їхні права, передбачені ч. 7 ст. 61 вказаного Закону.

Згідно з ч. 4 ст. 74 Закону № 1665-IV повноваження офіційних спостерігачів починаються з дня їх реєстрації відповідною виборчою комісією й припиняються після встановлення ЦВК результатів виборів депутатів. Частиною 5 цієї статті надано право виборчій комісії, яка зареєструвала офіційного спостерігача, достроково припинити його повноваження у разі порушення ним законів України. Про дострокове припинення повноважень офіційного спостерігача приймається мотивоване рішення.

Виходячи зі змісту ст. 172 КАС та ч. 1 ст. 103, ч. 1 ст. 116 Закону № 1665-IV оскаржити рішення виборчої комісії про дострокове припинення повноважень в адміністративному чи судовому порядку може тільки суб'єкт виборчого процесу, тобто офіційний спостерігач від партії.

З огляду на зазначене потребує уточнення питання про порядок захисту прав і законних інтересів офіційних спостерігачів від громадських організацій та офіційних спостерігачів від іноземних держав і міжнародних організацій.

Офіційними спостерігачами від організацій та офіційними спостерігачами від іноземних держав і міжнародних організацій в порядку адміністративного судочинства, при чому в загальному порядку, можуть оскаржуватися рішення, дії та бездіяльність тільки виборчих комісій, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, зважаючи на зміст ч. 1 ст. 2, п. 7 ч. 1 ст. 3 та п. 1 ч. 1 ст. 17 КАС.

При визначенні процесуальних прав офіційних спостерігачів від іноземних держав або міжнародних організацій слід керуватися ч. 4 ст. 6 КАС, відповідно до якої іноземці та особи без громадянства користуються в Україні таким самим правом на судовий захист, що й громадяни України, адже згідно із ч. 3 ст. 77 Закону № 1665-IV саме іноземці або особи без громадянства є офіційними спостерігачами від іноземних держав або міжнародних організацій.

Слід звернути увагу на ряд окремих випадків, визначених Законом № 1665-IV, в яких передбачено право офіційних спостерігачів від організацій та самих організацій оскаржувати рішення виборчих комісій у порядку, передбаченому цим Законом, а отже, і за спеціальною процедурою, що встановлена КАС для розгляду спорів, які впливають з виборчого процесу.

Це, зокрема, стосується права громадської організації оскаржити до суду рішення ЦВК про відмову в наданні їй дозволу мати офіційних спостерігачів (ч. 3 ст. 76 названого Закону) і права офіційного спостерігача від організації оскаржити до виборчої комісії вищого рівня або до суду в порядку, передбаченому цим Законом, рішення дільничної виборчої комісії про позбавлення його права бути присутнім на своєму засіданні. Таке рішення може бути прийнято у разі грубого або систематичного порушення офіційним спостерігачем від громадської організації вимог ч. 8 ст. 75 Закону № 1665-IV, а саме: безпідставного втручання в роботу виборчої комісії, вчинення дій, що порушують законний хід виборчого процесу або неправомірно заважають членам виборчої комісії здійснювати свої повноваження; заповнення замість виборця (у тому числі і на його прохання) виборчого бюлетеня; присутності при заповненні виборцем виборчого бюлетеня у кабіні (кімнаті) для таємного голосування або іншим чином порушувати таємницю голосування.

Що ж стосується питання про захист прав офіційних спостерігачів, то необхідно звернути увагу на нормативне положення, яке має принципово важливе значення для встановлення результатів виборів. Йдеться про п. 2 ч. 15 ст. 92 Закону № 1665-IV, відповідно до якого виявлення фактів навмисного створення перешкод у реалізації офіційними спостерігачами та представниками засобів масової інформації права бути присутнім під час проведення голосування на виборчій дільниці у приміщенні, де проводиться голосування, на засіданні виборчої комісії при підрахунку голосів, встановленні результатів го-

лосування на виборчій дільниці, а так само неправомірного недопущення зазначених осіб у приміщення для голосування, може бути підставою для прийняття окружною комісією рішення про визнання голосування на виборчій дільниці недійсним.

Системний аналіз підпунктів 2, 3, 4 ч. 3 ст. 34, п. 2 ч. 15 ст. 92, п. 4 ч. 7 ст. 75, п. 4 ч. 11 ст. 76, п. 3 ч. 6 ст. 77 Закону № 1665-IV дає підстави стверджувати, що наведене положення поширюється на випадки порушення прав усіх категорій офіційних спостерігачів, передбачених ст. 74 зазначеного Закону. Зауважимо, що відповідно до ч. 4 ст. 13 цього ж Закону однією з гарантій публічності та відкритості виборчого процесу є обов'язок ЗМІ об'єктивно висвітлювати хід підготовки і проведення виборів. До речі, щодо місцевих виборів, то присутність представників ЗМІ на засіданнях виборчої комісії, на виборчій дільниці, у приміщенні, де проводиться голосування передбачена п. 7 ч. 9 ст. 26 Закону № 1667-IV.

Виборчі комісії, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, посадові та службові особи цих органів зобов'язані у межах своїх повноважень надавати їм інформацію щодо підготовки і проведення виборів депутатів. Таким чином, представникам ЗМІ гарантується безперешкодний доступ на всі публічні заходи, пов'язані з виборами, а на засідання виборчих комісій та на виборчу дільницю у день виборів — на умовах, визначених ч. 3 ст. 34 Закону № 1665-IV.

Відповідно до п. 5 ч. 3 ст. 34 цього Закону на засіданнях окружної чи дільничної виборчої комісії, у тому числі при підрахунку голосів та встановленні результатів голосування, на виборчій дільниці в день виборів у приміщенні, де проводиться голосування, мають право бути присутніми без дозволу чи запрошення відповідної комісії представники ЗМІ (не більше двох осіб від одного ЗМІ).

Водночас ч. 5 ст. 34 указанного Закону передбачає, що виборча комісія може прийняти мотивоване рішення про позбавлення права бути присутніми на засіданні представників ЗМІ, якщо вони протиправно перешкоджають його проведенню. Таке рішення приймається двома третинами від складу комісії. Таке рішення може бути оскаржене суб'єктами виборчого процесу в порядку ст. 172 КАС, а самими представниками ЗМІ — у загальному порядку адміністративного судочинства.

Справи про оскарження рішень, дій та бездіяльності осіб, які не є суб'єктами виборчого процесу. Важливий елемент механізму захисту прав та інтересів суб'єктів виборчого процесу

становить нормативно закріплена можливість оскаржувати в особливому порядку рішення, дії і бездіяльність осіб, які не є суб'єктами виборчого процесу, але своєю діяльністю пов'язані з реалізацією виборчого процесу. Аналіз ст. 174 КАС, статей 112 та 114 Закону № 1665-IV та підпунктів 2 та 4 ч. 2 ст. 30 Закону № 1665-IV дає підстави для висновку, що до зазначеної категорії осіб належать: органи виконавчої влади та місцевого самоврядування; ЗМІ; підприємства, установи, організації; їх посадові та службові особи, творчі працівники ЗМІ, які порушують законодавство про вибори.

Проаналізуємо окремі випадки оскарження дій та бездіяльності ЗМІ. На наш погляд, це питання дуже актуальне, а тому саме на цей важливий аспект звернено увагу при аналізі обраної проблематики.

Так, наприклад, згідно із ч. 6 ст. 71 Закону № 1665-IV ЗМІ, їх посадовим та службовим особам і творчим працівникам під час виборчого процесу у своїх матеріалах і передачах, не обумовлених угодами, укладеними відповідно до вимог ч. 10 ст. 69 і ч. 6 ст. 70 цього Закону, забороняється агітувати за або проти партій (блоків), висунутих ними кандидатів у депутати, чи поширювати інформацію, яка має ознаки політичної реклами, безоплатно або яка оплачена з джерел, не передбачених законом, а так само поширювати будь-яку інформацію з метою спонукання виборців голосувати за або проти певного суб'єкта виборчого процесу. Подібне за змістом, але інше за правовою конструкцією положення міститься у ч. 6 ст. 56 Закону № 1665-IV. Таким чином, зазначені дії у порядку ст. 174 КАС можуть бути оскаржені виборчою комісією, кандидатом, партією (блоком), місцевою організацією партії (блоку місцевих організацій партій).

Відповідно до ч. 4 ст. 53 Закону № 1667-IV ЗМІ не може надавати знижки чи встановлювати надбавки на оплату друкованої площі чи ефірного часу партіям (блокам) — суб'єктам виборчого процесу. За наявності підстав, передбачених у процитованій нормі, зацікавлений суб'єкт виборчого процесу (право якого порушене) може звернутися до суду в порядку ст. 174 КАС, оскарживши відповідні дії такого ЗМІ. Убачається, що у такому самому порядку мають оскаржуватися дії, визначені у ч. 5 зазначеної статті, а саме: необґрунтована відмова у наданні ефірного часу чи друкованої площі кандидату, місцевій організації партії (блоку), якщо іншому кандидату, місцевій організації партії (блоку) на тих же умовах було надано ефірний час чи друковану площу.

Згідно із ч. 9 ст. 71 Закону № 1665-IV і ч. 8 ст. 56 Закону № 1667-IV забороняється розповсюдження завідомо недостовірних або наклепницьких відомостей про партію (блок) — суб'єкта виборчого процесу або про кандидата у депутати. Виходячи зі змісту ч. 12 ст. 71 Закону № 1665-IV та ч. 9 ст. 71 Закону № 1667-IV партія (блок), місцева організація партії, кандидат мають право звернутися з вимогою опублікувати їх відповідь до ЗМІ, що оприлюднив інформацію, яку партія (блок) або кандидат вважають недостовірною. ЗМІ має задовольнити таке звернення у порядку, визначеному відповідними виборчими законами. Інакше дії ЗМІ щодо ненадання можливості для відповіді підлягають оскарженню в порядку ст. 174 КАС.

Справи про уточнення списків виборців.

Беручи до уваги зміст частин 1—3 ст. 43 Закону № 1665-IV і частин 1—3 ст. 32 Закону № 1667-IV виборці мають можливість особисто ознайомитися зі списком виборців і перевірити правильність відомостей, внесених до нього. У такому разі, якщо громадянин виявить, що його або інших осіб не включено, неправильно включено або виключено зі списку виборців, або неправильно (наявність чи відсутність) зроблено відмітки про нездатність виборця самостійно пересуватися, він може у порядку ст. 173 КАС звернутися до суду з адміністративним позовом про уточнення списку виборців. Слід зауважити, що відповідно до ч. 3 ст. 43 Закону № 1665-IV та ч. 3 ст. 32 Закону № 1667-IV виборцю надано альтернативу: він може звернутися не тільки безпосередньо до суду, а й направити скаргу до дільничної, територіальної (або відповідно окружної) виборчої комісії. Необхідно врахувати, що ч. 3 ст. 43 Закону № 1665-IV та ч. 3 ст. 32 Закону № 1667-IV передбачають можливість звертатися до суду чи виборчої комісії з метою виправлення помилок у списках виборців як безпосередньо особам, щодо яких вони допущені, так і в інтересах осіб, щодо яких вони допущені.

Згідно зі ст. 173 КАС передбачено процесуальні особливості розгляду справ про уточнення списків виборців. По-перше, ця категорія справ підсудна місцевим загальним судам як адміністративним судам за місцезнаходженням відповідної комісії. По-друге, позовна заява про уточнення списку виборців подається до адміністративного суду без сплати судового збору. По-третє, позовну заяву про уточнення списків виборців може бути подано не пізніше як за два дні до дня голосування, а справа, порушена на підставі такої заяви, підлягає вирішенню судом у дводенний

строк після її надходження, але не пізніше ніж за два дні до дня голосування, а якщо позовна заява надійшла за два дні до дня голосування, то — невідкладно. По-четверте, виходячи зі змісту ч. 6 ст. 173 КАС постанови адміністративного суду щодо внесення змін у списки виборців виконуються негайно, а отже, оскарженню не підлягають і набирають законної сили з моменту проголошення.

Справи про встановлення фактів щодо діяльності учасників та суб'єктів виборчого процесу.

Виборчими законами окремо передбачені випадки, коли певні рішення, дії та бездіяльність суб'єктів оскарження можуть бути приводом для звернення до суду з метою визнання їх такими, що суперечать законодавству про вибори. При цьому суд не скасовує рішення й не зобов'язує суб'єкта виборчого процесу вчинити певні дії або утриматися від них: суд має встановити факт і на підставі цього постановити рішення, спрямоване на припинення правопорушення або припинення існування умов, що сприяють його вчиненню (наприклад, рішення про закриття рахунку виборчого фонду в порядку ч. 8 ст. 84 Закону № 1667-IV. На підставі такого рішення суду в установленому законом порядку вживаються належні заходи для усунення причин правопорушення (наприклад, після поставлення судом рішення про припинення повноважень виборчої комісії відповідний орган, який утворив виборчу комісію, має затвердити її новий склад).

Розглянемо деякі категорії справ про встановлення фактів щодо діяльності учасників і суб'єктів виборчого процесу.

Відповідно до ч. 1 ст. 37 Закону № 1665-IV та ч. 3 ст. 28 Закону № 1667-IV можливе дострокове припинення повноважень усього складу окружної (територіальної), дільничної виборчої комісії або члена виборчої комісії на підставі рішення суду в разі систематичного (два і більше) порушення комісією, членом виборчої комісії Конституції, виборчих та інших законів України. Таким чином, у наведеному випадку суд має встановити факт такого систематичного порушення законодавства.

Типовим прикладом справ про встановлення фактів є справи про підкуп. Відповідно до ч. 4 ст. 56 Закону № 1667-IV забороняється проводити передвиборчу агітацію, що супроводжується наданням виборцям безплатно або на пільгових умовах цінних паперів, кредитів, лотерей, товарів та інших матеріальних цінностей або робіт чи послуг. Згідно із ч. 4 ст. 56 цього Закону реєстрація кандидатів, стосовно яких у судовому поряд-

ку встановлено порушення цієї норми, скасовується за рішенням територіальної виборчої комісії. Тобто, суд своїм рішенням не може скасувати реєстрацію кандидата, але може встановити факт порушення порядку проведення передвиборної агітації у вигляді підкупу.

У Законі № 1665-IV більш детально розкрито зміст поняття «підкуп» у передвиборній агітації. Так, згідно з положеннями підпунктами 1 та 2 ч. 4 ст. 64 зазначеного Закону ЦВК оголошує партії (блоку) або окремого кандидатуві попередження у разі встановлення судом при розгляді виборчого спору в порядку, передбаченому законом, фактів підкупу та непрямого підкупу. Встановити такий факт означає встановити факт підкупу виборців або членів виборчих комісій кандидатом у депутати, партією (блоком), яка висунула кандидатів у депутати, представником партії (блоку) у ЦВК, уповноваженою особою партії (блоку) чи посадовою особою партії (партії, що входить до блоку), а також іншою особою за дорученням партії (блоку), що висунула кандидатів у депутати. Водночас встановлення факту непрямого підкупу означає встановлення факту надання під час виборчого процесу виборцям, закладам, установам, організаціям або членам виборчих комісій грошей чи безоплатно або на пільгових умовах товарів (крім товарів, що містять візуальні зображення назви, символіки, прапору партії (партії, що входить до складу блоку; блоку), за умови, що вартість таких товарів не перевищує трьох відсотків від мінімального розміру заробітної плати), робіт, послуг, цінних паперів, кредитів, лотерей, інших матеріальних цінностей (непрямого підкупу) організацією, засновником, власником або членом керівного органу якої є кандидат у депутати, партія, яка висунула кандидатів у депутати (одна з партій, яка входить до блоку, що висунув кандидатів у депутати), або посадова особа цієї партії.

Відповідно до змісту підпунктів 3 та 4 ч. 4 вказаної ст. 64 цього ж Закону на суд також покладається обов'язок щодо встановлення факту використання кандидатом у депутати, партією (блоком) при фінансуванні передвиборної агітації, крім коштів виборчого фонду партії (блоку), інших коштів; а крім того, встановлення зловживання кандидатом службовим становищем. Встановлення факту зловживання службовим становищем слід розуміти як з'ясування того, що кандидат у депутати, який займає посаду, в тому числі за сумісництвом, в органах виконавчої влади чи в органах місцевого самоврядування, на державних чи ко-

мунальних підприємствах, у закладах, установах, організаціях, у військових формуваннях, утворених відповідно до законів України, залучав або використував для проведення передвиборної агітації підлеглих йому осіб, службовий транспорт, зв'язок, устаткування, приміщення, інші об'єкти та ресурси за місцем роботи.

До справ про встановлення факту щодо діяльності учасників виборчого процесу можна віднести також справи, порушені у порядку ч. 10 ст. 71 Закону № 1665-IV. У такому випадку суд має встановити факт повторного (вдруге) або одноразового грубого порушення ЗМІ вимог цього Закону. Більше того, суд уповноважений прийняти рішення про тимчасове (до закінчення виборчого процесу) зупинення дії ліцензії або про тимчасову заборону (до закінчення виборчого процесу) випуску друкованого видання.

У контексті питання про судовий механізм захисту прав і законних інтересів учасників виборчого процесу необхідно розглянути й такий аспект, як процесуальні строки, які застосовуються під час провадження справ, передбачених статтями 172—175 КАС.

Так, відповідно до ч. 6 ст. 172 КАС для подання позовної заяви про оскарження рішень, дій чи бездіяльності виборчих комісій та їхніх членів встановлено п'ятиденний строк, відлік якого починається з дня прийняття оскаржуваного рішення, вчинення дії або допущення бездіяльності. При цьому у частинах 7 та 8 вказаної статті уточнюється вищезазначене положення. У них визначено, що позовні заяви щодо рішень, дій чи бездіяльності виборчої комісії, членів цих комісій, що мали місце до дня голосування, може бути подано до адміністративного суду у строк, встановлений частиною шостою, але не пізніше двадцять четвертої години дня, що передує дню голосування; позовні заяви щодо рішень, дій чи бездіяльності дільничної виборчої комісії, членів цієї комісії, що мали місце у день голосування, під час підрахунку голосів та встановлення результатів голосування на дільниці, — у дводенний строк з дня прийняття рішення, вчинення дії або допущення бездіяльності.

Щодо подання позовної заяви про уточнення списку виборців, то у ч. 3 ст. 173 КАС зазначається, що позовну заяву може бути подано не пізніше як за два дні до дня голосування. Для подання позовних заяв про оскарження рішень, дій або бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, ЗМІ, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, творчих працівників засобів

масової інформації, які порушують законодавство про вибори та референдум; а також про оскарження дій чи бездіяльності кандидатів, їхніх довірених осіб, партії (блоку), місцевої організації партії (блоку місцевих організацій партій), їхніх посадових осіб та уповноважених осіб, офіційних спостерігачів від суб'єктів виборчого процесу діє строк, визначений у частинах 6 і 7 ст. 172 КАС. Іншими словами, позовні заяви із вказаних підстав подаються до суду у п'ятиденний строк з дня прийняття оскаржуваного рішення, вчинення дії або допущення бездіяльності, а щодо рішень, дій чи бездіяльності, що мали місце до дня голосування — не пізніше двадцять четвертої години дня, що передує дню голосування.

Відповідно до ч. 11 ст. 172 КАС суд вирішує адміністративні справи, визначені цією статтею, у п'ятиденний строк після надходження позовної заяви. Разом з тим, адміністративні справи за позовними заявами, що надійшли до дня голосування, вирішуються судом у п'ятиденний строк, але не пізніше ніж за дві години до початку голосування. Такий самий строк встановлено і щодо розгляду справ про оскарження рішень, дій або бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, ЗМІ, підприємств, урядових установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, творчих працівників ЗМІ, які порушують законодавство про вибори та референдум; а також про оскарження дій або бездіяльності кандидатів, їхніх довірених осіб, партії (блоку), місцевої організації партії (блоку місцевих організацій партій), їхніх посадових осіб та уповноважених осіб, офіційних спостерігачів від суб'єктів виборчого процесу.

Водночас ч. 4 ст. 173 КАС передбачено, що суд вирішує адміністративні справи щодо уточнення списку виборців у дводенний строк після надходження позовної заяви, але не пізніше ніж за два дні до дня голосування, а якщо позовна заява надійшла за два дні до дня голосування, — невідкладно.

Спеціальний строк апеляційного оскарження судових рішень за наслідками розгляду справ, визначених статтями 172—175 КАС, встановлено ч. 5 ст. 177 КАС, а саме два дні з дня проголошення оскаржуваного рішення, але якщо рішення ухвалені до дня голосування — не пізніше двадцять четвертої години дня, що передує дню голосування.

Відповідно до ч. 7 ст. 177 КАС суд апеляційної інстанції розглядає справу у дводенний строк після закінчення строку апеляційного оскаржен-

ня з повідомленням осіб, які беруть участь у справі. Апеляційна скарга стосовно судового рішення, що було ухвалене до дня голосування, розглядається не пізніше ніж за дві години до початку голосування.

Необхідно взяти до уваги особливості обчислення строків у справах, пов'язаних з виборчим процесом, а саме:

— строки, встановлені статтями 172—175 КАС, обчислюються календарними днями і годинами (ч. 2 ст. 179 КАС);

— останнім днем строку, який має закінчитися з настанням певної події, є день, що передує дню вказаної події (ч. 3 ст. 179 КАС);

— днем бездіяльності є останній день встановленого законом строку, в який мало бути вчинено дію або прийнято рішення (ч. 4 ст. 179 КАС).

Виходячи зі змісту ч. 5 ст. 179 КАС наслідком пропущення строків звернення до суду, встановлених ст. 172—177 КАС, є залишення без розгляду судом позовних заяв, апеляційних скарг, поданих після закінчення спеціальних строків, так як вказані строки не можуть бути поновлені.

Адміністративне судочинство та адміністративний процес — якісно нові явища для українського правосуддя. Слід відмітити, що функціонування й удосконалення адміністративного судочинства як інституту захисту законних прав та інтересів учасників публічних правовідносин має велике значення для досягнення високої ефективності вирішення публічно-правових спорів, зокрема тих, що пов'язані з виборчим процесом.

Демократичність судового розгляду — один з основних принципів в організації та діяльності судової влади, є невід'ємним елементом установлення об'єктивної істини. Водночас процесуально-правова компетенція суду та процесуально-правовий статус учасників процесу гарантують ефективність судового захисту прав у спорах, що виникають з виборчих правовідносин.

У представленій статті зроблену спробу показати різноманітність предметів і суб'єктного складу справ про вибори. Проте, усвідомлюючи неможливість охопити в одному матеріалі значний масив норм виборчого права та висвітлити всі аспекти обраної проблематики, увагу було зосереджено в основному на найтипівіших правових ситуаціях, вирішення яких сприятиме формуванню практики справедливого розгляду виборчих спорів адміністративними судами.